

УДК 94:316.42(575.3)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-20-4>

Бульвінський А.Г.

<https://orcid.org/0000-0001-9665-7418>

## ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТАДЖИЦЬКОГО СОЦІУМУ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

*У статті здійснено аналіз особливостей таджицького соціуму радянського періоду. Сучасна таджицька ідентичність почала формуватися лише на початку ХХ ст. із виходом у 1912 р. першої таджицької газети «Бухорои шариф» («Священна Бухара»). До особливостей таджицького соціуму радянського періоду ми віднесли відсутність досвіду незалежного державного існування; низький рівень національної самосвідомості населення, адже таджицька ідентичність відокремилась від загальномусульманської та загальноперської лише у 1920-х рр.; вдячність радянській владі за відродження таджицької державності спочатку у форматі таджицької національної автономії, а з 1929 р. – Таджикицької РСР; фактична відсутність досвіду життя народу при капіталістичному ладі; політичним носієм таджицької національної самосвідомості стала Компартія Таджикистану в особі національної партійної еліти, яка її конструювали нову таджицьку ідентичність; поступове набуття російською мовою статусу мови міжнаціонального спілкування у Таджикистані та заміна таджицько-узбецької двомовності таджиків таджицько-російською; підпорядкування таджицької культури радянській імперській культурі що з часом виховало у таджицькому соціумі компліментарне ставлення до СРСР і Росії загалом та щире політичне лояльність щодо них; розширення багатонаціональності та соціально-професійної сегментції таджицького соціуму при якій корінне населення переважно було зайняте в сільському господарстві, торгівлі, культурі та освіті, а приїжджі зайняли провідні позиції у промисловості, конструкторських бюро, наукових установах; складна географічна конфігурація держави, нерозвинутість державних та економічних структур країни стали причиною територіальної відособленості та роз'єднаності таджицького суспільства, а також формування регіональних кланів – ходжентського, кулябського, гармського та памірського.*

**Ключові слова:** *Таджикистан, Таджикицька РСР, таджики, таджицький соціум, ідентичність.*

Після того як наприкінці Х ст. ослаблена внутрішніми смутами Імперія Саманідів припинила свої існування і була завойована та поділена тюрками, таджики, які є одним з іранських народів і які вважають Імперію Саманідів своєю першою державою, майже тисячу років жили як бездержавний народ, перебуваючи у складі різних, здебільшого тюркських держав. Ці обставини суттєво сповільнили процеси формування таджицької нації, національної та державної самосвідомості таджицького народу.

Розуміння особливостей становлення таджицького соціуму радянського періоду є вкрай важливим з точки зору прогнозування подальших шляхів розвитку сучасної таджицької державності та її геополітичної самоідентифікації у глобалізованому світі. Тому метою цього дослідження є з'ясування характеристик того стану у якому таджицький соціум підійшов до часу

проголошення своєї незалежності. У вітчизняній історіографії фактично відсутні роботи, присвячені цій проблематиці.

У XVI ст. після проголошення шиїзму офіційною релігією Сефевідського Ірану та переходу території Таджикистану під стійку владу тюрків-узбеків, єдиний до того таджицько-перський мовно-культурний простір було розірвано. Утворилось два народи – іранці та таджики, перші сповідували шиїзм та говорили на фарсі, другі сповідували сунізм та говорили таджицькою мовою.

Таджики Центральної Азії понад чотири століття жили у складі тюркських узбецьких держав – Бухарського та Кокандського ханств, а тому серед таджицького населення утвердилась субрегіональна, а не загальнонаціональна свідомість. Окрім того, офіційний статус таджицької мови (або фарсі) у цих державах як мови діловодства примиряв таджицьке населення з фактом проживання у тюркських державах і не давав підстав говорити про національне пригноблення. Відповідно про якісь прояви таджицької самосвідомості чи патріотизму у ті часи і не йшлося. Таджики того періоду були певною мірою «сплячою» нацією, яка адаптувалась до життя у тюркському світі.

Фактично таджицька державність була відновлена лише під час національно-територіального розмежування, яке у 1924 р. провела радянська влада у Центральній Азії. У результаті новостворена Таджикицька АРСР стала частиною тюркської Узбецької РСР. До складу утвореної таджицької автономії увійшли найменш розвинуті таджицькі території: Східна Бухара, райони Гірського Бадахшану та Східний Памір до яких у 1925 р. була приєднана Памірська область (Гірсько-Бадахшанська автономна область). Таким чином Таджикистан став гірською країною до якої у 1929 р. Приєднали Ходжентський округ у Ферганській долині. Лише у 1929 р. Таджикистан було перетворено на союзну республіку і прийнято до складу СРСР.

Таджицьке суспільство першої половини ХХ ст. характеризувалося низьким рівнем національної самосвідомості, що пояснюється відсутністю таджицької державної традиції, незначною кількістю національної інтелігенції, вкрай низьким рівнем освіти населення, значною його бідністю.

Сучасна таджицька ідентичність почала формуватися лише на початку ХХ ст. із виходом 11 березня 1912 р. першої таджицької газети «Бухорои шариф» («Священна Бухара») у м. Каган поблизу Бухари [1]. 153 випуски цієї газети таджицькою мовою до її заборони у січні 1913 р. «дуже вплинули на зародження і становлення політичної та національної самосвідомості таджицького народу», зазначає у своїй роботі М. Абдулаєв [2, с. 19]. Саме у публікаціях цієї газети з'являються перші ознаки таджицької ідентичності, зокрема, корінне населення Центральної Азії вперше було публічно і чітко поділене за етнічною ознакою на туранські (тюркські) та арійські (іранські) нації, а таджиків було виділено як окремий етнос.

Однак ісламські просвітники-джадіди на сторінках цієї газети здебільшого закликали до соціального та національного пробудження єдиної, як вони

вважали, «бухаро-туркестанські» нації, до отримання нових світських знань, до прогресу. Такі наднаціональні погляди джадідів, які вважали всі етноси Центральної Азії, зокрема й узбеків та таджиків, єдиною нацією, визначались наднаціональним характером існуючих у регіоні держав та територій – Бухарського емірату, Хівинського ханства та російського Туркестану. Щоправда ця єдина «середньоазійська» нація послуговувалась двома мовами – таджицькою та узбецькою (тюркською). Надалі джадідизм еволюціонував в основному у напрямку пантюркізму. Та невелика частина джадідів, які були прихильниками таджицької національної ідентичності до розпаду Російської імперії так і не змогли створити повноцінну національну друковану трибуну для висвітлення та обґрунтування своїх ідей.

Лютнева та Жовтнева революції 1917 р. в Російській імперії дали потужний поштовх для зростання національної самосвідомості таджиків. З 1919 р. головним пропагандистом ідеї національної самосвідомості таджиків стала перша радянська газета таджицькою мовою «Шулаї інкілоб» («Полум'я революції»), яка видавалась у Самарканді до кінця 1921 р. [3]. Насамперед ця ідея проводилась у публіцистиці головного редактора С. Алі-Заде та поета і письменника С. Айні. Однак вона подавалась здебільшого в обгортці «мусульманського комунізму» та національно-територіальної «бухарської», «туркестанської», «перської» самосвідомості. Тому етнонім «таджики» навіть ці діячі згадували рідко, здебільшого вони звертались до «мусульман», «бухарців», «туркестанців», «персів» або «персомовних». Інакше кажучи таджицька ідентичність на рубежі 1910–1920-х рр. ще чітко не відокремилась від загальномуусульманської та загальноперської і закриття єдиної таджицької газети завдало удару по процесу її формування.

Лише з появою у середині 1923 р. ідеї про таджицьку автономію таджицька тематика знову з'явилась у публічному дискурсі. Таджицькі публіцисти були змушені писати свої матеріали про таджицькі проблеми узбецькою мовою для узбецьких газет. Насамперед йдеться про газети «Зерафшан» (Самарканд) та «Туркестан» (Ташкент), на сторінках яких С. Алі-Заде, С. Айні, А. Ісмоїлзода, А. Сатторі, О. Худойбахті та М. Расулі впродовж 1923–1924 рр. писали про національне життя таджицького народу. Були й таджицькі автори, які вважали таджиків малою народністю, яка не повинна претендувати на якийсь особливий статус. Очевидно саме з часів цієї дискусії можна говорити про закладення теоретико-ідеологічних основ нової таджицької національної ідентичності [2, с. 28].

Утворення 14 жовтня 1924 р. Таджицької АРСР [4] свідчило про визнання самого факту існування таджицького народу проти чого активно заперечували пантюркісти, які у 1918 р. не визнали за таджицькою мовою офіційного статусу в Туркестанській Автономній Радянській Соціалістичній Республіці, а у 1921 р. в Бухарській Народній Радянській Республіці.

Головною проблемою новоствореної Таджикицької АРСР стало те, що найрозвинутіші таджицькі території з містами Бухара та Самарканд не увійшли до складу Радянського Таджикистану. Створення Таджикицької АРСР означало також і поділ таджиків Центральної Азії на дві частини, тих, які проживають у Таджикиській автономній, потім союзній республіці, та тих, які проживають в Узбецькій РСР і щодо яких проводиться активна політика узбекизації.

Після утворення Таджикицької республіки природним чином актуалізувалась проблематика національного самопізнання та культурно-історичного спадку власне таджиків, а таджицька інтелігенція стала носієм ідей таджицької національної ідентичності. Поява таджицької національної автономії суттєвим чином пришвидшила відхід таджицького соціуму від бухарсько-туркестанської самосвідомості, підштовхнула процеси формування національної та державної самосвідомості таджицького народу, процеси консолідації нації.

Ключовою проблемою у становленні таджицького соціуму та таджицької нації стала політика радянської влади з переведення таджиків із феодального стану одразу до соціалістичного, фактично минаючи капіталістичний. Але згідно сучасних уявлень нація-держава формується саме на капіталістичному етапі свого розвитку (К. Дойч, Е. Геллнер, Б. Андерсон, Е. Сміт). Тому формування таджиків як соціалістичної нації стало складним і неоднозначним процесом.

Особливістю розвитку таджицького радянського соціуму стало те, що політичним носієм таджицької національної самосвідомості стала Компартія Таджикистану в особі національної партійної еліти – Ш. Шотемура, Н. Махсума, Н. Мухаммеда, А. Алієва. Саме комуністи стали головною силою у справі конструювання нової таджицької ідентичності. А основним інструментом для пропаганди нової таджицької ідентичності стала таджицька радянська преса [5] – газети «Овозі тоджик» («Голос таджика»), «Овозі Шарк» («Голос Сходу»), «Бедорі тоджик» («Пробудження таджика»), «Тоджикистоні сурх» («Червоний Таджикистан»), журнал «Рохбарі доніш» («Наставник знання») та ін.

Починаючи з 1920-х рр. у таджицькій публіцистиці почало запроваджуватись поняття «таджицька мова», яке стало активно вживатись поряд з поняттям «перська мова» [2, с. 30]. Нова назва мови сприяла зростанню таджицької національної самосвідомості й відповідала назві країни та народу. Також з метою відрізнити таджицьку від власне перської мови та підкреслити її нерелігійний, неархаїчний характер у 1928 р. було здійснено переведення таджицької мови з арабської графіки на латинську, а у 1939 р. – на кирилицю. Це зміцнило фонетичні відмінності між таджицькою і фарсі та певною мірою віддалило один від одного центральноазійських й афганських таджиків у яких залишилась арабська графіка письма, а також перервало спадковість культурних традицій таджицького народу, зробивши недоступними твори класиків таджицької літератури.

Іншою метою цих реформ був намір ослабити в країні вплив ісламу з яким асоціювалась арабська графіка. Перехід же таджицької мови на кирилицю більш тісно прив'язав таджиків до російського культурного кола та радянської держави.

Також впродовж 1920-х рр. нова таджицька національна самосвідомість стверджувалась шляхом послідовної критики пантюркістських ідей щодо Центральної Азії у новопосталій таджицькій пресі. Як зазначає М. Абдулаєв [2, с. 34], станом на початок 1930-х рр. можемо говорити про те, що нова таджицька ідентичність була в цілому сформована, адже етнонім таджик став загальноживаним.

Власна історична наука у таджиків почала своє становлення лише у радянський період з утворенням Таджикицької РСР. Першу узагальнюючу наукову роботу з історії Таджикистану та етногенезу таджицького народу таджицька історіографія видала лише у середині ХХ ст. Це була книга Б. Гафурова «Історія таджицького народу у короткому викладі» (1947 р.) [6] у якій була закладена класична схема викладу таджицької історії. Більш детально проблеми етногенезу таджиків були досліджені Б. Гафуровим у монографії «Таджики: Найдавніша, давня та середньовічна історія» (1972 р.) [7]. Фундаментальні праці Б. Гафурова, посилені владним авторитетом їх автора, першого секретаря ЦК Комуністичної партії Таджикистану у 1946–1956 рр., мали «неоціненний вплив на формування історичної та національної самосвідомості таджицької нації» [8, с. 3].

Водночас із 1930-х рр. у Таджикистані почали активно пропагуватись ідеї радянського патріотизму, центральною метою якого було створення нової соціальної спільноти – радянського народу. Як надетнічна спільнота, вона мала об'єднати численні народи і народності СРСР на основі єдиної території та ідеології. Відповідно в Таджикистані, як і в інших радянських республіках, почала насаджуватись надетнічна радянська самосвідомість, відчуття гордості за приналежність до нової великої радянської батьківщини та багатонаціонального радянського народу.

Водночас варто підкреслити, що саме у радянський час у Таджикистані почали формуватися промисловий робітничий клас, інженерно-технічні кадри, але не як національні, а як частина загальної радянської соціальної структури. Адже вже з початку 1930-х рр. у Таджикицьку РСР почали прибувати тисячі завербованих робітників з Росії та України [9, с. 578]. Впродовж 1946–1960 рр. у республіку приїхало 748 тис. осіб з інших республік СРСР [10, с. 184]. У результаті постійного припливу інонаціональних, насамперед кваліфікованих кадрів для забезпечення будівництва та функціонування промисловості у Таджикистані аж до розпаду СРСР так і не сформувався національний робітничий клас.

Паралельно із цим десь із 1930-х рр. у таджицькому соціумі почало розвиватись нове соціокультурне явище – таджицько-російська двомовність, й

інтенсивність цього процесу з роками лише зростала. Насамперед вона охопила середовище робітників та інтелігенції.

З часом російська мова набула у Таджикистані статусу мови міжнаціонального спілкування. Як з'ясувала у своєму дослідженні О. Еська «Молоде покоління таджиків спілкувалося з узбеками, киргизами та іншими представниками етнічних груп здебільшого російською мовою, а не таджицькою чи узбецькою мовами, як це було до встановлення Радянської влади» [11, с. 14]. Таким чином за радянський період таджицько-узбецька двомовність таджиків була замінена таджицько-російською. Окрім того у памірських народів функцію мови міжнаціонального спілкування виконувала таджицька мова.

Таджицька культура радянського періоду була підпорядкованою радянській імперській культурі що з часом виховало у таджицькому соціумі схвальне, компліментарне ставлення до СРСР і Росії загалом та щирі політичну лояльність щодо них. Показовим підтвердженням прихильного ставлення таджиків до СРСР стали результати референдуму 17 березня 1991 р. на якому 94,4% населення проголосувало за збереженням СРСР, більше було лише туркменів – 97,7% [12].

Ключовою причиною цього явища було усвідомлення таджицьким соціумом факту нерівності «великої» російської культури та «малої» провінційної таджицької, великої імперії та малої слаборозвинутої республіки й відповідна неможливість для таджиків на рівних вести діалог з росіянами. А це у свою чергу свідчило про значні проблеми з національною самоідентифікацією таджиків.

Іншою причиною прийняття таджиками радянської влади було те, що офіційна радянська ідеологія позиціонувала свою політику щодо Центральної Азії як деколонізаційну, спрямовану на позбавлення народів регіону від феодального ладу та імперії. Суперечливість цього дискурсу полягала у тому, що СРСР також був імперією [13], але унікальною, оскільки поставив в основу своєї ідеології антиімперіалізм. Цей антиімперіалістичний дискурс був дуже добре сприйнятий таджицьким суспільством, насамперед інтелігенцією, вихованою вже за радянської влади, не зважаючи на те, що у складі СРСР Таджикистан по суті також залишився сировинним додатком Центру, хоча й з певною мірою модернізованою соціально-економічною дійсністю.

Однією з особливостей розвитку таджицького соціуму повоєнного часу стала тенденція на розширення його багатонаціональності та соціально-професійної сегментації. За даними перепису населення 1959 р. таджиків у Таджикиській РСР складало лише 53,1%, узбеки – 23%, росіяни – 13,2% [14, с. 116]. Насамперед частка нетаджицького населення зростала серед міських жителів, приїжджі зайняли провідні позиції у промисловості, конструкторських бюро, наукових установах. Приплив кваліфікованих кадрів з інших радянських республік сповільнив процес підготовки високопрофесійних робітничих та інженерних

кадрів із числа таджиків. Корінне населення переважно було зайняте в сільському господарстві, торгівлі, культурі та освіті.

Радянська влада свідомо конструювала новий, лояльний до імперського центру таджицький соціум виходячи з власного бачення та потреб. Як зазначає у своїй роботі А. Калиновський: «СРСР створив простір для “національної еліти” в республіках, заохочуючи її не просто думати про розвиток власної етнічної групи, а й вникати у минуле та традиції» [15], але в рамках марксизму-ленінізму. Фактично радянська влада дозволила відродити й інтегрувати у радянський контекст певні частини культурно-історичного спадку таджиків та пишатися ними. З 1950–1960-х рр. таджицька інтелігенція почала свідомо й активно використовувати інститути соціалізму для будівництва національної культури.

Різномірний склад створеної більшовиками Таджикицької АРСР/РСР заважав процесам внутрішньої інтеграції та консолідації таджицького соціуму весь радянський період. Найрозвинутіша область Таджикицької РСР – Ходжентська (Ленінабадська) весь радянський час не мала сухопутного сполучення з основною частиною республіки у зимовий час, тобто була територіальна відрізана від неї. Гірський Бадахшан переважно населяють памірці, які говорять памірськими мовами, сповідують ісмаїлізм, тобто є шіїтами, та не вважають себе таджиками. Основну частину Таджикицької РСР склала Східна Бухара, найвідсталіші землі Бухарського емірату. Столицею країни було обране м. Душанбе у заселеній переважно узбеками Гісарській долині у якому таджиків у радянський час склали лише  $\frac{1}{5}$ - $\frac{1}{3}$  частку населення.

Наслідком такої конфігурації держави стала територіальна відособленість та роз'єднаність таджицького суспільства, а також виникнення регіональних кланів. Цьому сприяла й нерозвиненість державних та економічних структур країни.

Деякі дослідники, зокрема С. Джононов [16, с. 27-28], вважають, що корені недостатньо розвинутої національної самосвідомості таджиків можуть тягнутися з часів падіння держави Саманідів. Втративши свою першу державність таджиків, які мешкали у різних регіонах, як осілий народ, сконцентрувались на любові до своєї малої батьківщини, наслідком чого з часом стало викорінення установок на місництво та регіоналізм.

Як пише П. Шозімов, з теоретичної точки зору місництво слід розглядати як субетнічний патріотизм який за певних умов трансформується у національний патріотизм, а місництво трансформується в націоналізм [17, с. 18-20]. А разом ці дві складові формують етнічну самосвідомість, яка з формуванням нації переростає в національну самосвідомість. Саме цей процес і тривав у Таджикистані впродовж ХХ ст.

Значною проблемою нового таджицького соціуму була нестача національних світських кадрів для забезпечення функціонування Таджикицької АРСР, а потім і Таджикицької РСР. Основною кузнею таких кадрів стала Ходженська область.

Саме тут сформувався перший таджицький етно-регіональний клан – ходжентський, який весь радянський період контролював владу в республіці.

Справа у тому, що ще до приходу радянської влади саме у Ходженті та інших населених пунктах області існували партійні осередки більшовиків, тому прийшовши до влади більшовики логічно сперлись насамперед на ці кадри. Саме здебільшого ходжентські таджики з 1918 р. відправлялись на вчительські курси у Самарканд, з 1919 р. – у Ташкент, у тому ж році такі курси почали функціонувати й у самому Ходженті, а з 1921 р. у Душанбе [9, с. 400-402] (Сталінабад у 1929–1961 рр.). Потім ці ходжентські таджики ставали вчителями, спеціалістами та керівниками в усіх регіонах Таджикистану. Підбирати такі кадри з важкодоступних гірських районів, де було вкрай мало робітників та існувала поголовна безграмотність, було складно.

Надалі до нових кадрів доєдналися агрономи, зоотехніки, інженери, лікарі, механізатори, багато з яких також були вихідцями з Ходжентської області, де у 1931 р. було створено Таджицький сільськогосподарський інститут, а у 1932 р. – Ходжентський державний університет та Ходжентський педагогічний інститут. Досить швидко ці кадри просунулись на усі ключові позиції у партійних органах.

Таким чином, як зазначає у своїй роботі Р. Бобохонов, «від початку на всі керівні посади в інститутах державної влади Таджикистану, як у центрі, так і на місцях, були призначені представники ходжентської етнічної групи» [18, с. 575]. Станом на початок 1940-х рр. практично усі перші секретарі партійних організацій усіх рівнів були ходженнями як і переважна більшість депутатів усіх рівнів. Тобто уся державна влада зосередилась у руках одного ходжентського (ленінабадського, 1936–1990 рр.) етно-регіонального клану.

Іншими етно-регіональними групами таджицького народу були кулябські таджики колишнього Кулябського бекства, потім Кулябської області; гармські таджики Каратегінської долини (колишнє Каратегінське бекство, потім Гармська область) та памірські таджики Гірсько-Бадахшанської автономної області.

Процеси утворення інших етно-регіональних кланів у Таджикистані пришвидшились після того, як наприкінці 1940-х та впродовж 1950-х рр. відбулись масштабні примусові переселення таджиків, а у 1960-х рр. представники цих етно-регіональних груп отримали свої кадри, які пройшли навчання у різних навчальних закладах Таджикистану.

Підкреслимо, що масштабні міграції різних груп таджиків стали суттєвим чинником, який вплинув на формування таджицького радянського соціуму, адже значні маси населення були переміщені та перемішані між собою. Вони проводились радянською владою з метою забезпечити землею малоземельні та безземельні дехканські господарства гірських та густонаселених районів за рахунок вільних, раніше не освоєних долинних родючих земель, а також з метою освоєння цілинних земель [19].



Поштовхом до формування гармського етно-регіонального клану стало примусово-планове переселення частини гармських таджиків із Каратегінської долини на південь у новостворену Курган-Тюбінську область, яке нерідко відбувалось цілими кишлаками, колгоспами чи бригадами. Переселенці підтримували тісні економічні, культурні та родинні зв'язки з Каратегінською долиною. В економічному плані гармські таджики спеціалізувались на вирощуванні та продажі овочевої продукції та фруктів, які гарно росли у регіонах їх старого та нового проживання. Поступово по всьому Таджикистану була створена мережа реалізації цієї продукції, як викупленої у колгоспів та радгоспів, так і вирощеної на приватних ділянках.

У 1960-х рр. гармські торговці поставили під свій контроль майже всі центральні ринки Таджикистану, а у 1970-х рр. через створені торгово-закупочні організації розпочали постачання продукції за межі республіки як автомобільним, так і залізничним транспортом. У результаті в регіоні виникли умови для формування тіньової економіки. Використовуючи отриманий фінансовий ресурс, гармський етно-регіональний клан на початок 1980-х рр. отримав усі ключові державні посади у Каратегінській долині та Курган-Тюбінській області [18, с. 575-576].

Кулябський етно-регіональний клан сформувався на базі Кулябської області, яка весь радянський час була найбільш розвинутим регіоном республіки через нестачу води, а тому мала найвищий рівень безробіття та злочинності. У 1960–1970-ті рр. в усі основні органи державної влади області, насамперед в правоохоронній сфері, поступово почали входити місцеві кадри, частина яких була пов'язана з криміналітетом [18, с. 576].

Памірська етно-регіональна група завжди була мовно та релігійно відособлена від основної маси таджиків. З 1950-х рр. молодь із Гірсько-Бадахшанської автономної області почала приїжджати у центральні регіони Таджикистану та вступати до ВНЗ. Вони погано асимілювались із таджиками та в усіх місцях свого перебування створювали свої громади та земляцтва, які підтримували тісні контакти між собою та з ГБАО. Багато памірців робили кар'єру у сфері освіти та охорони здоров'я. Таким чином станом на 1970-і рр. сформувався памірський етно-регіональний клан, соціальну основу якого склали інтелігенція [18, с. 577].

Як зазначає у своїй роботі П. Шозімов формування таджицьких етно-регіонального кланів у радянський період носило значною мірою штучний характер. Адже радянська влада прагнула контролювати Таджикистан «не лише на офіційному рівні, але, головним чином, використовуючи структурне маніпулювання регіонами, які були побудовані за регіональними характеристиками, а також посилені впливом місцевої політичної номенклатури» [17, с. 28].

Оформлення у повоєнний час у таджицькому суспільстві трьох нових етно-регіональних кланів привело до того, що з кінця 1960-х рр. у більшості регіонів

країни розпочалась боротьба місцевих регіональних еліт за витіснення із влади представників пануючого ходжентського етно-регіонального клану. На початку 1980-х рр., використавши механізм партійних чисток, ходжентці змогли знову поставити свої кадри у всіх керівних органах по всій республіці.

Початок у 1985 р. в СРСР реформ із переведення суспільно-політичного та економічного ладу на демократичні засади кардинально змінив ситуацію у Таджикистані на користь місцевих етно-регіональних кланів. На час розпаду СРСР ходжентський (ленінабадський) етно-регіональний клан контролював лише Ленінабадську область та м. Душанбе. Надалі саме етно-регіональна фрагментованість політичної системи та соціуму Таджикистану стала однією з основних причин громадянської війни в країні у 1992–1997 рр.

З початком перебудови частина таджицької інтелігенції (М. Шукуров, Х. Умаров, Т. Абдуджабор, Л. Шералі, та ін.) почала осмислювати соціально-економічне становище власної республіки як подібне до положення країн «третього світу», критикувати радянську економічну та національну політику щодо Таджикистану – сировинний характер економіки, недостатню індустріалізацію, низький статус таджицької мови.

Парадокс ситуації полягає у тому, що громадянська війна 1992–1997 рр., з одного боку, привела до деконструкції таджицької радянської нації, а з іншого, зупинила критичний щодо радянських реалій суспільний дискурс та на десятиліття законсервувала в таджицькому суспільстві лояльність до радянської влади та її уособлення – Москви.

Саме події громадянської війни та наступного примирення представників світського та релігійного напрямків розвитку Таджикистану, уособлених в таджицькому уряді та Об'єднаній таджицькій опозиції започаткували процеси деконструкції кланової етно-регіональної структури таджицького соціуму й переходу етнічної самосвідомості таджиків на рівень національної самосвідомості. Після 1997 р. розпочалось конструювання нової таджицької державності та таджицької нації й важкий процес подолання тоталітарного спадку.

Вищевикладене дозволяє нам виділити наступні особливості таджицького соціуму радянського періоду: це відсутність досвіду незалежного державного існування; низький рівень національної самосвідомості населення, адже таджицька ідентичність відокремилась від загальномусульманської та загальноперської лише у 1920-х рр.; вдячність радянській владі за відродження таджицької державності спочатку у форматі таджицької національної автономії, а з 1929 р. – Таджикицької РСР; фактична відсутність досвіду життя народу при капіталістичному ладі; політичним носієм таджицької національної самосвідомості стала Компартія Таджикистану в особі національної партійної еліти, яка й конструювала нову таджицьку ідентичність; поступове набуття російською мовою статусу мови міжнаціонального спілкування у Таджикистані та заміна таджицько-узбецької двомовності таджиків таджицько-російською;

підпорядкування таджицької культури радянській імперській культурі що з часом виховало у таджицькому соціумі компліментарне ставлення до СРСР і Росії загалом та щирі політичну лояльність щодо них; розширення багатонаціональності та соціально-професійної сегментції таджицького соціуму при якій корінне населення переважно було зайняте в сільському господарстві, торгівлі, культурі та освіті, а приїжджі зайняли провідні позиції у промисловості, конструкторських бюро, наукових установах; складна географічна конфігурація держави, нерозвинутість державних та економічних структур країни стала причиною територіальної відособленості та роз'єднаності таджицького суспільства, а також формування етно-регіональних кланів – ходжентського, кулябського, гармського та памірського.

### **Список використаних джерел та літератури**

1. Издана первая таджикская газета «Священная Бухара». 11.03.2022. URL: [https://eurasia.expert/izdana-pervaya-tadzhijskaya-gazeta/?utm\\_source=google.com&utm\\_medium=organic&utm\\_campaign=google.com&utm\\_referrer=google.com](https://eurasia.expert/izdana-pervaya-tadzhijskaya-gazeta/?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com)
2. Абдуллаев М.А. Проблемы эволюции национальной идентичности в таджикской публицистике: конец XIX - первая половина XX веков: Автореф. дисс.... д-ра филол. наук. Душанбе, 2011. 48 с.
3. Журналу «Шуълаи Инкилоб» - 100 лет! 11.04.2019. URL: <https://www.rtsu.tj/ru/news/12797/>
4. Алимардонов М.У. История образования Таджикской Советской Социалистической Республики: Автореф. дисс.... канд. ист. наук. Душанбе, 2013. 27 с.
5. Джураев М.Н. Роль газеты «Овози тоджик» в освещении проблем национального самосознания: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. Душанбе, 2011. 23 с.
6. Гафуров Б.Г. Таърихи мухтасари халки тоҷик. Чилди І. Сталинобод, 1947; Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Т. І. М., 1949.
7. Гафуров Б.Г. Таджики: Древнейшая, древняя и средневековая история. М., 1972. 664 с.
8. Воднев В.В. История таджикского народа: опыт системно-схематического отражения: Дис... канд. ист. наук. Худжанд, 2003. 164 с.
9. История таджикского народа. Том 5. / под ред. акад. Р.М. Масова. Душанбе, 2001. 829 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2252305/>
10. Население СССР 1973 (численность, состав и движение населения): статистический сборник. М.: Изд-во «Статистика», 1975. 207 с.
11. Еськина О.К. История этнокультурных процессов в Таджикистане (советский период): автореф. дис... канд ист. наук. Душанбе, 2005. 28 с.
12. Об итогах референдума СССР, состоявшегося 17 марта 1991 года (Из сообщения Центральной комиссии референдума СССР). *Известия*. 1991. 27 марта.
13. Авторханов А. Империя Кремля. Минск-Москва, 1991. 112 с.; Кагарлицкий Б. Периферийная империя: Россия и миросистема. М., 2004. 528 с.; Ливен Д. Российская империя и её враги с XVI в. до наших дней. М., 2007. 688 с.; Кара-Мурза С. Империя добра. Совок вспоминает. М., 2021. 256 с.
14. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г.: Таджикская СССР. М.: Госстатиздат, 1963. 139 с.
15. Калиновский А. Призывники социализма: таджикская интеллигенция и деколонизация по-советски. *Новое литературное обозрение*. 2020. № 1. URL: [https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe\\_literaturnoe\\_obozrenie/161\\_nlo\\_1\\_2020/article/21976/](https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/161_nlo_1_2020/article/21976/)

16. Джононов С. Формирование национального самосознания в условиях государственного строительства Таджикистана: автореф. дис... д-ра. филос. наук. Душанбе, 2010. 46 с.
17. Шозимов П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане: автореф. дис... д-ра. филос. наук. Душанбе, 2006. 42 с.
18. Бобохонов Р.С. Эволюция этно-региональных кланов в Таджикистане (XX в.). *Право и политика*. 2021. № 3(147). С. 570-582. URL:[https://nbpublish.com/library\\_get\\_pdf.php?id=17607](https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=17607)
19. Абдурашитов Ф.М. Историческим опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924–1990 гг.): Автореф. дисс.... д-ра ист. наук. Душанбе, 2014. 42 с.

### References

1. Izdana pervaja tadjhikskaia gazeta “Svjashennaja Buhara” [The first Tajik newspaper “Sacred Bukhara” was published]. (2022). *Evracija Jekspert*. 11 March. [Online]. Available from: [https://eurasia.expert/izdana-pervaya-tadjhikskaia-gazeta/?utm\\_source=google.com&utm\\_medium=organic&utm\\_campaign=google.com&utm\\_referrer=google.com](https://eurasia.expert/izdana-pervaya-tadjhikskaia-gazeta/?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com) [In Russian].
2. Abdullaev, M.A. (2011). *Problemy jevoljucii nacional'noj identichnosti v tadjhikskoj publicistike: konec XIX - pervaja polovina XX vekov* [Problems of the evolution of national identity in Tajik journalism: the end of the 19th - the first half of the 20th centuries]: Avtoref. diss.... d-ra filol. nauk. Dushanbe. [In Russian].
3. Zhurnalu “Shu”lai Inkilob” - 100 let! [The Shu "lai Inkilov" magazine is 100 years old!]. (2019). *Rossijsko-Tadjhiskij (Slavjanskij) universitet*. 11 April. [Online]. Available from: <https://www.rtsu.tj/ru/news/12797/>
4. Alimardonov, M.U. (2013). *Istorija obrazovaniia Tadjhikskoj Sovetskoj Socialisticheskoi Respubliki* [History of the formation of the Tajik Soviet Socialist Republic]: Avtoref. diss.... kand. ist. nauk. Dushanbe. [In Russian].
5. Dzhuraev, M.N. (2011). *Rol' gazety “Ovozi tozhik” v osveshhenii problem nacional'nogo samosoznaniia* [The role of the newspaper “Ovozi Tojik” in covering the problems of national self-consciousness]: Avtoref. diss.... kand. filol. nauk. Dushanbe. [In Russian].
6. Gafurov, B.G. (1947). *Ta"rihi muhtasari halki tochik* [A brief history of the Tajik people]. Childi I. Stalinobod. [In Tajik]; Gafurov, B.G. (1949). *Istorija tadjhikskogo naroda v kratkom izlozhenii* [The history of the Tajik people in brief]. T. I. Moskva. [In Russian].
7. Gafurov, B.G. (1972). *Tadjhiki: Drevnejshaja, drevnjaja i srednevekovaja istorija* [Tajiks: Ancient, Ancient and Medieval History]. Moskva. [In Russian].
8. Vodnev, V.V. (2003). *Istorija tadjhikskogo naroda: opyt sistemno-shematicheskogo otrazheniia* [The history of the Tajik people: the experience of system-schematic reflection]: Dis... kand. ist. nauk. Hudzhand. [In Russian].
9. Masov, R.M. (eds) (2001). *Istorija tadjhikskogo naroda* [History of the Tajik people]. Tom 5. Dushanbe. [Online]. Available from: <https://www.twirpx.com/file/2252305/> [In Russian].
10. *Naselenie SSSR 1973 (chislennost', sostav i dvizhenie naseleniia)* [Population of the USSR 1973 (number, composition and movement of the population)] (1975): statisticheskij sbornik. Moskva: Izd-vo “Statistika”. [In Russian].
11. Es'kina, O.K. (2005). *Istorija jetnokul'turnyh processov v Tadjhikistane (sovetskij period)* [History of ethno-cultural processes in Tajikistan (Soviet period)]: avtoref. dis... kand. ist. nauk. Dushanbe. [In Russian].
12. *Ob itogah referendumia SSSR, sostojavshegosja 17 marta 1991 goda* [On the results of the referendum of the USSR, held on March 17, 1991] (Iz soobshheniia Central'noj komissii referendumia SSSR). (1991). *Izvestiia*. 27 March. [In Russian].
13. Avtorhanov, A. (1991). *Imperija Kremlja* [The Kremlin Empire]. Minsk-Moskva. [In Russian]; Kagarlickij, B. (2004). *Periferijnaja imperija: Rossija i mirosistema* [Peripheral Empire: Russia and the World System]. Moskva. [In Russian]; Liven, D. (2007). *Rossijskaja imperija i ejo vrugi*

- s XVI v. do nashih dnei [The Russian Empire and its enemies from the 16th century to the present day]. Moskva. [In Russian]; Kara-Murza, S. (2021). *Imperija dobra. Sovok vspominaet* [Good Empire. Homo Sovieticus remembers]. Moskva. [In Russian].
14. *Itoги Vsesojuznoj perepisi naselenija 1959 g.: Tadžhikskaja SSSR* [Results of the All-Union Population Census of 1959: Tajik USSR] (1963). Moskva: Gosstatizdat. [In Russian].
  15. Kalinovskij, A. (2020). Prizyvniky socializma: tadzhikskaja intelligencija i dekolonizacija posovetski [Conscripts of Socialism: Tajik Intelligentsia and Soviet-Style Decolonization]. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 1. [Online]. Available from: [https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe\\_literaturnoe\\_obozrenie/161\\_nlo\\_1\\_2020/article/21976/](https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/161_nlo_1_2020/article/21976/) [In Russian].
  16. Dzhononov, S. (2010). *Formirovanie nacional'nogo samosoznanija v uslovijah gosudarstvennogo stroitel'stva Tadžikistana* [Formation of national self-consciousness in the conditions of state building in Tajikistan]: avtoref. dis... d-ra. filos. nauk. Dushanbe. [In Russian].
  17. Shozimov, P.D. (2006). *Tadžhikskaja identičnost' i gosudarstvennoe stroitel'stvo v Tadžikistane* [Tajik identity and state building in Tajikistan]: avtoref. dis... d-ra. filos. nauk. Dushanbe. [In Russian].
  18. Bobohonov, R.S. (2021). *Jevoljucija jetno-regional'nyh klanov v Tadžikistane (XX v.)* [Evolution of ethno-regional clans in Tajikistan (XX century)]. *Pravo i politika*, 3(147). pp. 570-582. [Online]. Available from: [https://nbpublish.com/library\\_get\\_pdf.php?id=17607](https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=17607) [In Russian].
  19. Abdurashitov, F.M. (2014). *Istoricheskim opyt pereselencheskoj politiki v Tadžikistane (1924–1990 gg.)* [The historical experience of resettlement policy in Tajikistan (1924–1990)]: Avtoref. diss.... d-ra ist. nauk. Dushanbe. [In Russian].

**Bulvinskij A. Historical Features of the Tajik Society in Soviet period.**

*The article analyzes the features of the Tajik society in Soviet period. Modern Tajik identity began to take shape only at the beginning of the XX-th century with the publication in 1912 of the first Tajik newspaper “Bukhoroi Sharif” (“Holy Bukhara”). Among the peculiarities of the Tajik society in Soviet period, we attributed the lack of experience of independent state existence; low level of national self-consciousness of the population because the Tajik identity was separated from the general Muslim and general Persian only in the 1920-s; gratitude to the Soviet authorities for the revival of Tajik statehood, firstly in the format of Tajik national autonomy, and since 1929 – the Tajik SSR; the actual lack of experience in the life of the people under the capitalist system; the Communist Party of Tajikistan, represented by the national party elite, which constructed a new Tajik identity, became the political bearer of Tajik national identity; Russian language’s gradual acquisition of the status of the language of interethnic communication in Tajikistan and replacement of Tajik-Uzbek bilingualism of Tajiks by Tajik-Russian; the subordination of Tajik culture to Soviet imperial culture, which eventually fostered in Tajik society a complimentary attitude towards the USSR and Russia in general and sincere political loyalty to them; expansion of multinational and socio-professional segmentation of Tajik society in which the indigenous population was mainly employed in agriculture, trade, culture and education, and visitors took leading positions in industry, design offices, research institutions; complex geographical configuration of the state, underdeveloped state and economic structures of the country led to the territorial isolation and disunity of Tajik society, as well as the formation of regional clans - Khujand, Kulyab, Garm and Pamir.*

**Keywords:** Tajikistan, Tajik SSR, Tajiks, Tajik society, identity.